

FREGE A PŘÍPAD NEZVĚSTNÉHO SMYSLU¹

Pavel TICHÝ

Klíčovým pojmem Transparentní intenzionální logiky vyvinuté profesorem Tichým je pojem konstrukce. Tichého konstrukce je podstatným zpřesněním Fregova pojmu smysl. Tichý v následujícím článku především ukazuje obtíže, které pro Fregeův smysl – a tedy i pro jeho konstrukci – mohou představovat určité sémantické (či spíše asémantické) vlastnosti indexických výrazů. Na základě analýzy těchto obtíží v článku zavádí pojem *primitivní smysl*, který má potíže s indexickými výrazy řešit. Termín „primitivní smysl“ Tichý později (v monografii *The Foundations of Frege's Logic*) zobecnil ve funkci „trivializace“. Domnívám se, že nezbytnost zavedení pojmu trivializace lze nejlépe pochopit právě na základě argumentace tohoto Tichého článku.

Ačkoli se Tichý sémantikou indexických výrazů okrajově zabývá i v jiných článcích a stručně též ve zmíněné monografii, je následující „určité aktivní“ článek jeho zásadním příspěvkem k dané problematice.

Poděkování patří redakci *Grazer philosophische Studien*, jejíž velkorysost umožnila tento překlad publikovat.

Rostislav Niederle

Námítky po léta vznášené proti Fregeově doktríně smyslu a reference jsou početné a různorodé, některé z nich však mají podobnou formu. Dotyčný vezme jméno, které se vyskytuje v jistém kontextu a postěžuje si, že i když Fregeova doktrína vyžaduje, aby jméno vyjadřovalo určitý smysl, není vůbec jasné, co by tím smyslem mělo být. V některých případech nelze z určitého počtu kandidátů vůbec vybrat. Jindy se zdá, že na seznam zase nelze napsat vůbec žádný smysl. Takto a podobně se polemizuje.

Lidé, kteří takové námítky vznášejí, pouze prezentují doktrinární nesouhlas. Přijmou Millův názor, že vlastní jméno, jako je 'Gustav Lauben', nemá žádný smysl a zeptají-li se následně, co přesně by tím smyslem mělo být, žádnou odpověď ve skutečnosti neočekávají.

Jsou však i takoví, kteří přijmou základní principy Fregova systému a přesto si myslí, že jsou s nimi spojeny problémy. Pokusy o řešení těchto problémů zevnitř nepřinesly doposud úspěch. Každé navrhované řešení je

¹ Tichý, Pavel, Frege and the Case of Missing Sense, *Grazer Philosophische Studien*, vol. 27–1986, ss. 27–47. Přeložil Rostislav Niederle.

buď chybné, nebo uspěje, ovšem pouze za cenu drastické revize Fregových základních principů. Cílem tohoto článku je navrzení jednoduchého způsobu, jak tyto problémy překonat, způsobu, který nejen, že je zcela slučitelný s Fregovými explicitními tvrzeními, ale dokonce je jimi, jak se zdá, implicitně napovězen.

1. Problém č. 1

Jedna z obtíží je spjata s nepřímými kontexty. Ve větě uvedené slovesem propozičního postoje, poznamenává Frege, nemůže jméno referovat k tomu, k čemu obvykle referuje. Termín 'autor Waverleyho', který normálně funguje jako jméno Waltera Scotta, nemůže tohoto spisovatele jmenovat ve větě

(1) Jiří IV. se domnívá, že autor Waverleyho je básník,

protože jeho nahrazení jiným jménem stejného spisovatele by mohlo změnit pravdivostní hodnotu této věty; a to by rozbilo Princip funkcionality, jedno z nejzákladnějších Fregových pravidel. Podle tohoto principu reference (v případě věty je to pravdivostní hodnota) složeného výrazu závisí pouze na tom, k čemu jeho složky referují, nikoli na tom, jak referují, nikoli na jejich smyslu. Aby zachoval tento princip, tvrdil Frege, že tak, jak se vyskytuje v (1) nereferuje jméno 'autor Waverleyho' ke Scottovi, ale ke smyslu, který toto jméno běžně vyjadřuje. To se podle Fregeho stává každému jménu, které se vyskytne v nepřímém kontextu, jako je tomu v našem příkladu (1), kde je generováno epistemickým slovesem 'domnívá se': jeho referentem se tak stává jeho obvyklý smysl.

Všeobecnost teze o smyslu/referenci nicméně vyžaduje, aby výraz 'autor Waverleyho' měl v (1) nejen referent, ale také smysl: musí vyjadřovat určitý způsob presentace tohoto referentu. A protože obvyklý smysl termínu 'autor Waverleyho' presentuje Scotta, nemůže být smyslem tohoto termínu v (1) jeho obvyklý smysl; Protože pak by presentoval nesprávný objekt. V nepřímém kontextu musí jméno vyjadřovat nepřímý smysl, odlišný od obvyklého smyslu tohoto jména. Frege ostatně k této premise dospěl sám:

Rozlišujeme [říká] ...obvyklou referenci slova od reference nepřímé, a jeho obvyklý smysl od jeho nepřímého smyslu²

Není však těžké pochopit, proč tento závěr znepokojil zastánce Fregovy nauky. Neboť otázka zní: jaký přesně je nepřímý smysl výrazu 'autor Waver-

² Gottlob Frege, *Über Sinn und Bedeutung*, *Zeitschrift für Philosophie und philosophische Kritik* 100 (1892), ss. 25-50

leyho'? Způsob, jakým je tento termín používán v angličtině, neomylně nabízí jedinečný přímý, či běžný, smysl, jedinečný způsob presentace či výběru jistého člověka. Kdokoli, kdo tomuto termínu rozumí, ví, že pro identifikaci tohoto člověka se musí zaměřit na jistou knihu a pít se po tom, kdo ji napsal. Tento termín však žádný nepřímý smysl nenabízí, nenabízí jedinečný způsob determinace jedinečného způsobu, jak vybrat jistého člověka. Kdokoli, kdo tomuto slovu plně rozumí, mohl by neustále tápat pokud jde o to, jaký by mohl jeho nepřímý smysl být.

Ne že by byl nedostatek smyslů, které vybírají nepřímý referent výrazu 'autor Waverleyho'. (Obvyklý) smysl výrazu 'Fredův oblíbený smysl' takovým je, za předpokladu, že se Fredovi náhodou líbí ze všech smyslů nejvíce smysl výrazu autor Waverleyho. Avšak (obvyklý) smysl výrazu 'Fredův oblíbený smysl' je stěží nepřímým smyslem výrazu 'autor Waverleyho'. Protože kdyby jím byl, pak by pravdivost výrazu (1) závisela nejen na víře Jiřího IV., ale také na Fredových preferencích různých smyslů. Což je zjevně absurdní: věta (1) mluví výlučně o Jiřím IV. a jeho vírácích a nijak se netýká Fredových preferencí.

Podobně lze namítat i na návrh, který podal Herbert Heidelberger³, podle něhož nepřímý smysl výrazu 'autor Waverleyho' je obvyklý smysl termínu 'smysl 'autora Waverleyho''. Názor, že (1) říká něco o jmenné frázi 'autor Waverleyho' a výrazu relace je stěží přijatelnější než názor, že (1) říká něco o Fredovi a jeho náklonnosti k jistým smyslům. Němec by měl jistě pravdu, kdyby odmítl, že věta 'George IV. glaubt dass der Autor von Waverley Dichter sei' říká něco o sledu písmen 'autor Waverleyho' nebo o korespondenci, která platí mezi slovy a smysly v angličtině.⁴ Přesto vyjadřuje tato německá věta bezpochyby stejnou myšlenku jako (1).

Ve své monografii o Fregem⁵ Michael Dummett navrhuje, že nejlepší způsob, jak tuto obtíž vyřešit, je prostě úplně se zbavit nepřímých kontextů. Podle Dummettova návrhu se nepřímý kontext týká pouze reference jména; smysl zůstává nedotčený. V (1) takto jméno 'autor Waverleyho' referuje a vyjadřuje stejnou věc: svůj obvyklý smysl.

³ Revue Michaela Dummetta *Frege, Philosophy of Language, Metaphilosophy* 6 (1975), ss. 35-43.

⁴ Alonzo Church, A Formulation of the Logic of Sense and Denotation, in: Paul Henle (Ed.), *Structure, Method and Meaning, Essays in Honor of Henry M. Scheffer*, New York 1951, ss. 3-24, poznámka pod čarou 5.

⁵ Michael Dummett, *Frege, Philosophy of Language*, Second Edition, Cambridge, Mass. 1981, ss. 267-8.

Dummett připouští, že se jeho návrh míjí s literou Fregeovy teorie, avšak tvrdí, že odpovídá jeho duchu. Podle jeho názoru jde pouze o 'prostou korekturu' způsobenou 'malou poruchou v jeho systému'.

Je prokazatelné, že ona porucha je ve skutečnosti vážná. Podle Fregeho jsou smysly objektivní entity, které – pokud jde o jejich existenci nebo o to, co vybírají – nejsou závislé na tom, že jsou jazykově vyjádřeny. Způsob, jakým referujeme k objektu vnějšího světa, je vyjádřením smyslu, který tento objekt vybírá. Názor, podle kterého je reference jména je funkce smyslu, vyjádřeného tímto jménem, je jedním ze základních kamenů Fregeovy filosofie jazyka. Dummettova idea může vyhovovat pouze tehdy, je-li tento základní kámen odstraněn. Podle jeho návrhu smysl jako takový nevybírá vůbec nic; vybírá pouze relativně k jednotlivému výskytu svého výrazu v nějaké větě.

Nicméně pochybnost, zda je Dummettův návrh slučitelný se základními tezemi Fregeovy filosofie jazyka, má omezený význam, protože tento návrh je v základě nesprávný. Podle Dummetta smysl, který je neustále vyjadřován jménem, nemůže být takovou entitou, o jaké uvažoval Frege. Spíše by měl být pravidlem, které vybírá referent jména v závislosti na kontextu, ve kterém se dané jméno vyskytuje. Toto pravidlo má pracovat takto: vyskytuje-li se jméno v obvyklém kontextu, pak je referencí jakýkoliv objekt, který vybrán obvyklým fregeovským smyslem toho jména: a jestliže se vyskytuje v nepřímém kontextu, je referentem toto pravidlo (tj. dummettovský smysl) samo. Toto vysvětlení se však pohybuje v kruhu. Řekněme, že chci někomu vysvětlit dummettovský smysl výrazu 'Gustav Lauben' za předpokladu, že obvyklý fregeovský smysl tohoto jména je smyslem, který je taktéž vyjádřený výrazem 'jediný doktor, který bydlí na Kaiserstrasse 21, N.N.'. Mohu se pokusit o následující:

Najdi referent jména 'Gustav Lauben' podle tohoto pravidla: nejdříve urči, zda se to jméno vyskytuje v obvyklém kontextu. Jestliže ano, hledej doktora, který bydlí na Kaiserstrasse 21, N.N.; jakmile ho nalezeš, našel jsi referent. Jestliže ne, je referentem právě toto pravidlo.

Ten, komu bude toto vysvětlení určeno se však zcela po právu zeptá: 'Jaké pravidlo? Referujete k pravidlu, jehož definici jste ještě nedokončil'. Toto vysvětlení je právě tak kruhové, jako by bylo následující vysvětlení pravidla, jak přecházet přes ulici:

Pravidlo R: Svítí-li zelená, přejděte. Jinak sledujte pravidlo R.

Je zřejmé, že ani jedna definice nespecifikuje jednotlivé pravidlo: ze stejného důvodu, proč rovnice

$$f(x) = \begin{cases} \text{je-li } x \text{ sudé} \\ \text{jinak } f(x) \end{cases}$$

nespecifikuje žádnou konkrétní funkci.

Problém č. 1 tak zůstává nevyřešený.

2. Problém č. 2

Tento problém se objevuje ve spojení s indexickými výrazy. Věta, která obsahuje indexické slovo, podle Frege nevyjadřuje myšlenku sama, ale pouze v konjunkci s některými aspekty z okolností, za kterých byla pronesena. Frege říká, že okolnosti jsou 'součástí výrazu myšlenky'.⁶ Například věta obsahující slovo 'já', vyjadřuje tu či onu myšlenku v závislosti na tom, kým je pronesena, a věta, která obsahuje slovo 'dnes', vyjadřuje tu či onu myšlenku v závislosti na tom, kdy je pronesena. Pronesu-li větu

(2) Dnes je slunečno

dne 1.1.1985 a následující den znovu, mohu mít pravdu v prvním případě a mýlit se v tom druhém. Ne však proto, že by snad myšlenka přes noc změnila svoji pravdivostní hodnotu. Frege považuje vztah mezi myšlenkou a její pravdivostní hodnotou za nepodléhající změnám v čase: myšlenka je buď pravdivá vždy, nebo nikdy. Důvod, proč jsem měl v prvním případě pravdu a ve druhém jsem se mýlil, je ten, že myšlenka vyjádřená v prvním případě se lišila od myšlenky, která byla vyjádřena v případě druhém.

Je jasné, co je referencí slova 'dnes', je-li proneseno 1. 1. 1985. Avšak na otázku, jaký má (přímý) smysl, není snadnější odpověď než na otázku po nepřímém smyslu výrazu 'autor Waverleyho'.

Ještě jednou opakují, že netrpíme nedostatkem smyslů, které vybírají referent slova 'dnes', tj. dne 1. 1. 1985. Předpokládejme například, že 1. 1. 1985 je právě tím dnem, kdy Fred byl nebo bude v New Yorku. Mohlo by slovo 'dnes' tak, jak se vyskytuje v pronesení věty (2) dne 1. 1. 1985, vyjadřovat smysl výrazu 'den, kdy je Fred v New Yorku'? To je nepřijatelné alespoň ze dvou důvodů. Zaprvé: věta (2), pronesená kdykoli, neříká zřejmě vůbec nic o Fredovi a jeho místě pobytu. Za druhé: to, že slovo 'dnes',

⁶ Gottlob Frege, *Der Gedanke Eine Logische Untersuchung, Beitrage zur Philosophie des deutschen Idealismus* 1 (1918/19) 58–77, s. 64

poneseno dne 1.1.1985, úspěšně referuje k určitému dni, není závislý na nahodilých událostech, zatímco to, že výraz 'den, kdy je Fred v New Yorku' referuje k určitému dni, závislé na takových událostech je – jestliže Fred nikdy v New Yorku nebyl nebo tam jen přenocoval, pak tento druhý termín nerefereje k žádnému dni. Tyto dva termíny tedy nemohou vyjadřovat stejný smysl.

V polemice nad článkem Johna Perryho, který uvádí podobnou úvahu, Dummett tvrdí, že tato zřejmá obtíž má původ v nevysloveném předpokladu, že každý smysl musí být vyjádřitelný pomocí určitého deskriptivního termínu, který je prost jakýchkoli token-reflexivních složek. Takový předpoklad, říká Dummett, je naprosto nerealistický. I jméno 'Slunce', je-li řádně analyzováno, musí obsahovat token-reflexivní složku.

Kdo může předložit [ptá se Dummett] deskripci složenou z čistě obecných termínů, kterou lze jedinečně aplikovat na Slunce bez ohledu na všechny hvězdy, které kdy existovaly či budou existovat ve vesmíru? Slunce je nebeské těleso, které nám dává světlo a teplo, které je – pro nás – nejjasnější na obloze.⁷

Dummett tvrdí, že je absurdní imputovat Fregovi názor, že každý smysl lze vyjádřit ne-indexicky.

Dummettovy postřehy však, i kdyby byly správné, tento problém neřeší. Neboť právě proto, že mnoho parafrází právě slova „dnes“, které nás napadnou, obsahuje token-reflexivní složku, není snadné najít přijatelný fregovský smysl, který to slovo má vyjadřovat.

Abychom to nahlédli, uvažujme možnost, že věta (2), je-li pronesena 1.1.1985, je koexpresivní s větou

(2*) V den, kdy je toto proneseno, je slunečno.

Jestliže je tedy slovo 'dnes' vzájemně zaměnitelné s token-reflexivní frází 'den, kdy je toto proneseno', pak je jistě slovo 'včera' vzájemně zaměnitelné s frází 'den předcházející dni, kdy je toto proneseno'. Proto je věta

(3) Včera bylo slunečno,

je-li pronesena 2.1.1985, koexpresivní s větou

(3*) V den předcházející dni, kdy je toto proneseno, bylo slunečno.

⁷ Michael Dummett, *The Interpretation of Frege's Philosophy*, Cambridge, Mass. 1981, s. 85

To je však stěžejší slučitelné s Fregovým explicitním tvrzením, že pronesení věty (2) dne 1. 1. 1985 a pronesení věty (3) dne 2. 1. 1985 vyjadřují obě stejnou myšlenku:

Jestliže chce dnes někdo říci to, co vyjádřil včera s použitím slova 'dnes', nahradí toto slovo slovem 'včera'. Třebaže je myšlenka stejná, musí být její verbální výraz odlišný, protože jinak by se, z důvodu rozdílných časů promluv, změnil smysl.⁸

Věty (2*) a (3*) však, jsou-li proneseny v pořadí ve dnech 1. 1. 1985 a 2.1.1985, stejnou myšlenku vyjadřovat nemohou. Subjektové termíny těchto dvou promluv referují ke dni 1. 1. 1985 dvěma naprosto rozdílnými způsoby, totiž aplikací rozdílných funkcí na rozdílné argumenty: ve větě (2) je tou funkcí

den, kdy je ξ proneseno

a argumentem je sama promluva, a ve větě (3) touto funkcí je

den předcházející dni, kdy je ξ proneseno

a argumentem je naprosto odlišná promluva. Podle Fregovy teorie tak nemohou být věty (2) a (3) v tomto pořadí koexpresivní s větami (2*) a (3*), a v důsledku toho nemohou být slova 'dnes' a 'včera' v tomto pořadí koexpresivní s výrazem 'den, kdy je toto proneseno' a 'den předcházející dni, kdy je toto proneseno', navzdory faktu, že posledně zmíněné dva termíny obsahují token-reflexivní složky.

Tento argument je zcela obecný. Necht' u1 je pronesení věty (2) dne 1. 1. 1985 a u2 pronesení věty (3) dne 2. 1. 1985. Jestliže slovo 'dnes' v u1 referuje ke dni 1. 1. 1985 jako funkce okolností, za kterých je proneseno, a slovo 'včera' v u2 referuje ke stejnému dni jako funkce okolností, za kterých bylo proneseno, pak musí být tyto dvě funkce jasně rozdílné. Potom se ale tokens 'dnes' a 'včera' liší ve smyslu, a u1 a u2 vyjadřují rozdílné myšlenky. To je však v rozporu s Fregovým pojetím, které zcela nedvojznačně vyjádřil ve výše citované pasáži.

Dummett z toho dovozuje, že Fregova stručná analýzy slov 'já', 'dnes' a 'včera' se ve skutečnosti rovná zásadnímu zeslabení jeho oficiálního popisu myšlenek a jejich vztahu k větám.⁹ Dummett vykládá Frega tak, že ten mlčky připouští, že to, čím slovo 'dnes' přispívá myšlence vyjádřené u1 není smysl,

⁸ Der Gedanke, s. 64.

⁹ Frege, s. 384.

ale referent tohoto slova, tj. den 1. 1. 1985 samotný. Protože slovo 'včera' bude pak stejným způsobem přispívat k myšlence vyjádřené u2, budou ty myšlenky stejné – přesně tak, jak to říká Frege.

John Perry přesvědčivě dovozoval, že Frege věc zamýšlel jinak. Nicméně souhlasí s tím, že Dummettova myšlenka představuje jediný životaschopný způsob, jak tento problém vyřešit uvnitř Fregeho teorie.¹⁰ Podle Perryho názoru by se mělo 'přerušit spojení mezi smysly a myšlenkami'.¹¹ Smysl je podle Perryho něco, co větě stále náleží. Je to pravidlo, které přiřazuje okolnosti promluvy pravdivostním hodnotám. Například smysl věty (2) je pravidlo, které přiřazuje každému dni buď pravdu nebo nepravdu podle toho, jestli je či není dotyčný den slunečný. Myšlenka je oproti tomu něčím, co je individuováno nekompletním fregovským smyslem a jedinečným objektem, normálně nikoli smyslem. Věta, která obsahuje indexické slovo sdělí v rozdílných případech promluvy odlišné myšlenky tohoto druhu. Věta (2) například sděluje myšlenku, která sestává z (fregovského) smyslu výrazu 'je slunečno' a dne 1. 1. 1985, je-li pronesena 1. 1. 1985, a myšlenku sestávající ze stejného smyslu a dne 2. 1. 1985, je-li pronesena dne 2. 1. 1985.

Ať už si o vnitřních hodnotách tohoto návrhu myslíme cokoli, je nesporné, že jde o drastickou revisi Fregovy sémantiky. Je v přímém rozporu se dvěma principy, které Frege opakovaně a bezpodmínečně zastával: že smyslem větné promluvy je myšlenka a že myšlenka sestává výlučně ze smyslů.

Podívejme se na větu 'Etna je větší než Vesuv'. Jedna složka myšlenky odpovídá slovu 'Etna', totiž smysl toho slova. Je však sama hora, se svými kameny a lávou, součástí této myšlenky? Samozřejmě nikoli, neboť můžeme vidět Etnu, ale nemůžeme vidět myšlenku, že Etna je vyšší než Vesuv.¹²

To, co Frege říká o sopkách lze jistě použít, mutatis mutandis, i na dny. Den přichází a odchází, zatímco myšlenka je bezčasová. Čili den nemůže být součástí myšlenky.

Podívejme se, zda nelze méně drastickým způsobem urovnat Fregovy poznámky k indexickým výrazům s jeho základními principy.

¹⁰ John Perry. Frege on Denonstratives, *Philosophical Review* 86 (1977), ss. 414–97, ss. 482 a nás.

¹¹ *Ibid.*, s. 493

¹² Gottlob Frege, *Logik in der Mathematik*, in: Hans Hermes, Friedrich Kambartel, and Friedrich Kaulbach (Eds.), *Nachgelassene Schriften*, Hamburg 1969, 219–70, s. 243

3. Primitivní smysly

Smysl budu nazývat primitivním, jestliže je jednoduchý (to znamená, že není složený z jiných smyslů), a jestliže nahodilá fakta nesouvisí s tím, jakou jedinečnou entitu tento smysl vybírá.

Frege bezpochyby jednoduché smysly uznával. Například smysly termínů 'pravda' a 'nepravda' jsou jistě jednoduché. 'Pravda', říká Frege, 'je zřejmě něco natolik jednoduchého, že není možné ji převést na něco ještě jednoduššího'.¹³ Totéž nejspíše platí pro smysly *ursprüngliche Namen* Fregova seznamu z kapitoly 31 jeho knihy *Grundgesetze* – například pro smysly výrazů '—ξ', 'Äξ' a 'ξ = ζ'. V každém případě je jasné, že kdyby neexistovaly žádné jednoduché smysly, kdyby každý smysl obsahoval jiné smysly jako dílčí smysly, pak by měl každý smysl nekonečně mnoho složek a bylo by nemožné podat vyčerpávající analýzu jakéhokoliv smyslu.

Je však neméně jisté, že smysly Fregových *ursprüngliche Namen* by měly být vůči kontingentním faktům imunní. Smysl výrazu 'autor *Waverleyho*' Scotta vybírá na základě nahodilých historických fakt a mohlo by se stát, že v některých případech tento smysl vybere někoho jiného, nebo dokonce vůbec nikoho. Ale smysl výrazů 'pravda' nebo 'ξ = ζ' je jistě jiného druhu. Jinak by bylo totiž nahodilým faktem, že 'pravda' a '2+1=3' pojmenovávají stejný objekt a aritmetika by byla empirickou vědou.

Zdá se tak, že je docela jisté, že Fregovy *ursprüngliche Namen* měly vyjadřovat to, co jsou dle výše uvedené definice primitivní smysly.

Přijmeme-li, že existují takové věci jako primitivní smysly, vynoří se dvě otázky: (a) Mohou dva rozdílné primitivní smysly vybírat stejnou entitu? (b) Je každá entita vybírána primitivním smyslem?

Samozřejmě můžeme pouze hádat, jaké by byly Fregovy odpovědi na tyto otázky. Nicméně dohad, že by odpověděl Ne na (a) a Ano na (b) mi připadá zdaleka pravděpodobnější nežli jiné dohady. Tyto odpovědi nejsou jen slučitelné s Fregovými základními principy, ale jsou jimi i nesporně naznačeny. Navíc skýtají jednoduché a přirozené řešení zjevných problémů č.1 a 2 uvnitř Fregova systému. Tuto linii budu aspoň sledovat.

Pokud jde o (a), je obtížné pochopit, jak by mohly být rozlišeny dva primitivní smysly, které oba vybírají stejnou položku. Protože položku vybírají přímo, bez toho, že by se dovolávaly jiných položek, nelze je rozlišit pomocí reference k těmto jiným položkám. Ale nemohou být rozlišeny ani pomocí reference k tomu, co by vybíraly, kdyby se nahodilá fakta lišila od fakt, která ty smysly vybírají ve skutečnosti. Neboť fakta podle definice nemají vliv na

¹³ Gottlob Frege, *Logik*, in: *Nachgelassene Schriften*, 137-63, s. 140

to, co primitivní smysl vybírá. Kdyby se například identita vybírala více než jedním primitivním smyslem, vyvstala by otázka pokud jde o to, který z těchto smyslů je vlastně vyjádřen rovností 'ξ=ζ'. Skutečnost, že Frege si nikdy tento 'problém' nepřipustil naznačuje, že to jako problém ani nechápal.

Obraťme se k problému (b). Máme důvod se domnívat, že by Frege upřel jistým entitám privilegium být vybrány primitivním smyslem? Tato otázka je spíše ontologická nežli epistemologická či sémantická. Člověk si bezpochyby osvojuje pouze omezený repertoár primitivních smyslů a každý jazyk nabízí pouze omezený repertoár jmen, které vyjadřují primitivní smysly. Smysly však ve své existenci nezávisí na tom, jsou-li chápány či jazykově vyjádřeny; hranice lidské psychiky nebo lidských jazyků nemají žádný vliv na to, které smysly existují. Výběr primitivních smyslů v Grundgesetze je jasně věcí vhodnosti: Frege si sotva myslel, že několik entit, denotovaných těmito jmény, je ontologicky zvláštních proto, že jsou vybírány primitivními smysly. Grundgesetze se však zabývá výlučně matematickými entitami, které všechny patří do Fregovy 'třetí říše' abstraktních entit. Lze připustit, že každá taková entita má jistý primitivní smysl, který jí odpovídá, a přesto se zdráhat uznat, že totéž platí pro obyvatele 'první říše', tj. pro aktuální (wirkliche) objekty, jako jsou hmotná tělesa či osoby.

Právě v souvislosti s 'první říší' objektů bývají problémy ontologie velmi snadno směřovány s problémy epistemologie a sémantiky. Jeden z Fregových nejzákladnějších předpokladů byl nepochybně ten, že náš kognitivní přístup k materiálním objektům a osobám je nepřímý. Jediný způsob, jakým se můžeme zaměřit na věc vnějšího světa, je prostřednictvím vlastností, které ta věc náhodou má. Obvykle myslíme na Gustava Laubena jako na doktora, který bydlí na Kaiserstrasse 21, N.N., to znamená pomocí smyslu, který tohoto džentlmena vybírá. Protože však jsou rysy, které jsou v tomto smyslu zahrnuty, normálně nahodilé, nebude obvykle takový smysl primitivní.

Zdá se však, že Frege z tohoto obecného pravidla připouští výjimky. Existuje jediná osoba, která má privilegovaný, přímý přístup k dr. Laubenovi. Je to dr. Lauben sám. Lauben si docela dobře nemusí uvědomovat žádný nahodilý rys, který náleží jemu a nikomu jinému, a přesto když myslí na to, co vyjadřuje větou 'Byl jsem raněn', nepochybně má na mysli sebe sama. Frege se na věc dívá takto:

Každý se prezentuje sám sobě zvláštním a primitivním způsobem, jakým se neprezentuje nikomu jinému. Když dr. Lauben myslí, že byl raněn, pravděpodobně se opírá o tento primitivní smysl, kterým se prezentuje sám sobě.¹⁴

¹⁴ Der Gedanke, s. 66.

Frege nedefinuje 'primitivní', já si však myslím, že by přijal definici, která je navržena v úvodním odstavci této části. Frege by zřejmě souhlasil, že způsob, jakým Lauben referuje sám k sobě, je jednoduchý, a že je pro Laubena nemožné, aby referoval stejným způsobem k někomu jinému. To je vše, co činí smysl primitivním podle naší podle naší definice.

Fregova ontologie tedy charakterizuje primitivní smysl, který vybírá Laubena a který může chápat pouze Lauben. Jak už jsem řekl výše, smysly co do své existence nezávisí na tom, zda je někdo chápe. I kdyby Laubenovi mentální paralýza zabránila vůbec něco chápat, byl by tu stále primitivní smysl, který ho vybírá, i když by nebyl nikým chápán. Jakmile však toto připustíme, nemáme důvod popírat, že každá zcela bezduchá věc, jako je strom nebo dědečkovy hodiny, je také vybírána jedním primitivním smyslem, který nikdo nikdy nepochopí.

Idea, že každou entitu lze vybrat primitivním smyslem, je tak zcela ve shodě s Fregovou filosofií.

Zpáteční cesta

Nepochybně se řekne, že tato ohromná oblast epistemicky neužitečných smyslů – pro každý oblázek, rostlinu a hmyz – je něco, k čemu byl Frege teoreticky nucen, co je však filosoficky pramálo zajímavé. Ale to by byl předčasný závěr. Protože je-li tomu tak, podle Fregeho, že každá entita je vybírána jedinečným primitivním smyslem, pak to vrhá nové světlo na slogan, jehož původcem je Russell a který se následně rozšířil v diskusi o Fregově sémantice. Jde o slogan, že neexistuje zpáteční cesta od reference ke smyslu.¹⁵

Tento slogan není v té podobě, jak jej přednesl Russell, zcela průhledný. Říká-li, že neexistuje žádné zobrazení, které každé entitě přiřazuje smysl, který ji vybírá, pak je prostě nepravdivý. Protože je každá entita vybírána tím či oním smyslem, taková zobrazení existují. Pravda je, že žádné jednotlivé zobrazení nelze specifikovat pomocí pouze takového určení, že by mělo být takové, které každé entitě přiřazuje smysl, který ji vybírá.

Russell však podle všeho narazil na něco silnějšího než je toto. Cítíli zřejmě nejen to, že právě zmíněná úmluva nedefinuje žádné jednotlivé zobrazení z referentů do smyslů, ale také, že žádné takové jednotlivé zobrazení nelze vůbec definovat. Takové chápání věcí, zdá se, naznačuje jeho lakonická

¹⁵ Viz Bertrand Russell, On Denoting, *Mind* 14 (1905), 479–93, s. 487.

rétorická otázka 'A kde máme sehnat denotující komplex „C“, který má denotovat C'?'¹⁶

Jestliže je nyní, jak bylo řečeno výše, každá entita vybírána pomocí jedinečného primitivního smyslu, pak Russellovo chápání věci postrádá základ a jeho otázku je možno snadno zodpovědět. Můžeme koneckonců vydělit jedno z mnoha takových zobrazení: takové, které zobrazuje každý objekt do odpovídajícího primitivního smyslu. Toto dobře definované zobrazení representuje specifickou zpáteční cestu od referentů ke smyslům.

Se zobrazením–zpáteční cestou v ruce je snadné řešit Problémy č. 1 a č. 2 jednoduchým a přirozeným způsobem.

Jaký je nepřímý smysl jednoduchého jména, třeba 'autor (něčeho)'? Jeho obvyklý smysl, jakož i jiných entit, je vybírán pomocí jedinečného primitivního smyslu. A tento primitivní smysl vyjadřuje (na první úrovni) jméno v nepřímých kontextech. Jaký je nepřímý smysl složeného termínu 'autor Waverleyho'? Je to složenina primitivních smyslů, která vybírá obvyklé smysly v pořadí 'autor (něčeho)' a 'Waverley'. Tím je vyřešen problém č. 1.

Protože lze nepřímé kontexty naskládat ad infinitum, každému jednoduchému jménu odpovídá nekonečná sekvence smyslů: přímý smysl, nepřímý smysl na první úrovni, nepřímý smysl na druhé úrovni atd. Na takové sekvenci však není nic epistemologicky neobvyklého, protože každý následný člen této sekvence lze stále stejně generovat z předcházejícího pomocí zobrazení–zpáteční cesty. Schopnost mluvčího porozumět jménu v libovolném kontextu tak není o nic tajemnější, než schopnost účetního sčítat libovolná přirozená čísla.

Podívejme se na problém č. 2. Viděli jsme, že indexické slovo nevyjadřuje smysl samo o sobě, ale pouze v kooperaci s okolnostmi, za kterých je proneseno. Například smysl zájmena 'já' je závislý na tom, kdo je pronáší. Jaký smysl vyjadřuje toto zájmeno v našem případě promluvy? Tato otázka již byla zodpovězena v předcházející části: vyjadřuje ten jedinečný primitivní smysl, který vybírá právě mluvčí. Nyní se podívejme na výrazy 'dnes' a 'včera', které představují problém č. 2. Smysly těchto slov jsou závislé na čase, kdy jsou pronesena. Smysl výrazu 'dnes' je primitivní smysl, který vybírá den svého pronesení a smysl výrazu 'včera' je primitivní smysl, který vybírá den, jenž předchází dni pronesení tohoto slova. Jestliže je věta 'Dnes je slunečno' pronesena dne 1. 1. 1985 a věta 'Včera bylo slunečno' dne 2. 1. 1985, pak termíny v pozici subjektu vyjadřují stejný primitivní smysl a tyto dvě věty vyjadřují stejnou myšlenku tak, jak to tvrdil Frege. A takový

¹⁶ *Ibid.*

popis nevyžaduje žádnou větší revisi Fregových základních principů, o jakou se zasazovali Dummett a Perry.

John Perry vystoupil s argumentem, který by, kdyby byl platný, ukázal, že právě předložený návrh je nepřijatelný jak ze své podstaty, tak i jako rekonstrukce Fregovy pozice. Uvažujme věty

(4) Schůze se koná dne 1. 1. 1985

a

(5) Schůze se koná dnes.

Podle nynější interpretace Fregovy teorie věty (4) a (5), jsou-li proneseny dne 1. 1. 1985, vyjadřují stejný smysl. V této chvíli Perry přichází s nespornou připomínkou, že by někdo, kdo ztratil pojem o čase, mohl dne 1. 1. 1985 přijmout větu (4) a odmítnout větu (5). Perry z toho vyvozuje, že věty (4) a (5) tedy nemohou vyjadřovat stejný smysl.¹⁷

Tento argument je založen na následujícím principu, který Perry imputoval Fregovi:

Jestliže (mluvčí) A rozumí (větám) S a S' a akceptuje S, ale neakceptuje S', pak mají S a S' rozdílné smysly.¹⁸

Frege by nepochybně (P) podepsal. Aby však dokončil argument, potřebuje Perry další premisu: ten, kdo ztratil pojem o čase, nicméně rozumí větě (5). Jakkoli by tato premisa mohla být přijatelná sama o sobě, je absurdní ji podsouvat Fregovi. Znovu opakují, že podle Fregeho výraz 'dnes' nevyjadřuje svůj smysl samostatně, ale pouze v konjunkci s okolnostmi promluvy. Okolnosti jsou, říká Frege, 'součástí výrazu myšlenky'. Proto nelze očekávat, že by kdokoli, kdo nezná okolnosti, věděl, který smysl byl ve skutečnosti vyjádřen. V našem příkladu je relevantní okolností časový okamžik promluvy, a čas je právě to, čeho pojem náš imaginární mluvčí ztratil. Ať už jde tedy o jeho vlastní promluvu, nebo o promluvu někoho jiného, mluvčí zcela přesně neví, co taková věta vyjadřuje. Jinak řečeno, nerozumí jí.

Samozřejmě, že mluvčí normálně porozumí větě (5) v tom smyslu, že ví, jak smysl věty (5) závisí na (neznámém) čase svého pronesení. Je-li však výraz 'porozumí' chápán tímto oslabeným způsobem, pak nemůžeme vložit větu (5) do Fregeho úst.

¹⁷ *Ibid.*, s. 491

¹⁸ *Ibid.*, s. 476

Funkce

V předcházející kapitole jsme se zabývali hlavně jmény objektů. Problémy č. 1. a č. 2. vznikají však rovněž v souvislosti se jmény pojmů a obecně se jmény funkcí. Jméno pojmu, jako 'je raněný', a jméno funkce, jako 'ξ+ζ', musí taktéž vyjadřovat nepřímé smysly, jestliže se vyskytují v nepřímých kontextech; a indexická jména funkcí, např. 'dnešní' a 'včerejší' (jak se vyskytují ve výrazech např. 'dnešní počasí' a 'včerejší noviny') podle všeho ve svém smyslu závisí na času promluvy, stejně jako jména objektů 'dnes' a 'včera'.

Neadekvátnost Heidelbergerovy konstrukce fregovských smyslů je obzvláště zřetelná, jestliže ji aplikujeme na jména pojmů. Fregova teorie požaduje, aby byl smysl výrazu 'je raněný' nenасыcenou funkcí, nikoli saturovaným objektem. Neboť jinak by nebyl sklouben se smyslem výrazu 'dr. Lauben' tak, aby utvořil smysl výrazu 'Dr. Lauben je raněný'. Potom však výraz 'je raněný' nemůže vyjadřovat nominatum výrazu 'smysl výrazu 'je raněný''. Druhý termín neobsahuje žádné syntaktickou mezeru, a to podle Fregeho znamená, že nemůže označovat nic jiného než nějaký objekt.¹⁹ Stejně tak musí být nepřímý smysl výrazu 'je raněný' nenасыcenou funkcí, protože jinak by nebyl sklouben s nepřímým smyslem výrazu 'dr. Lauben' tak, aby utvořil nepřímý smysl výrazu 'Dr. Lauben je raněný'. Potom však nemůže být nepřímý smysl výrazu 'je raněný' stejný jako nominatum výrazu 'smysl výrazu 'smyslu výrazu 'je raněný'', protože tento termín je také syntakticky bez mezer a jako takový nemůže být jménem funkce.

Jakou funkci vyjadřuje výraz 'je raněný' v obvyklých kontextech? Musí jít o takový smysl, který přiřazuje smyslu výrazu 'dr. Lauben' smysl výrazu 'Dr. Lauben je raněný'. Bude to tak funkce, řekněme Φ , která přiřazuje objekty-smysly myšlenkám.

Co je smyslem výrazu 'je raněný' v nepřímém kontextu? Podle našeho obecného návrhu je to primitivní smysl, řekněme $*\Phi$, který vybírá Φ . Už jsme viděli, že $*\Phi$ musí být také funkcí, ale jakou funkcí? Odpověď na tutu otázku je virtuálně obsažena v tom, co už bylo řečeno. Uvažujme ještě jednou větu 'Dr. Lauben je raněný'. Řekl jsem už, že nepřímým smyslem výrazu 'dr. Lauben' je primitivní smysl, který přímo vybírá smysl tohoto jména. Proto musí být $*\Phi$ funkcí, která přiřazuje primitivnímu smyslu smysl, který vybírá právě tu myšlenku, že dr. Lauben je raněný. Ale který z mnoha smyslů, které determinují myšlenky a splňují tuto podmínku, to je? Některé z nich lze

¹⁹ Gottlob Frege, *Über Begriff und Gegenstand*, *Vierteljahrsschrift für wissenschaftliche Philosophie* 16 (1892), 192–205, ss. 195–6.

odmítnout přímo, zejména ty, které jako 'Fredova oblíbená myšlenka', vybírají tuto myšlenku pomocí nahodilých fakt. Který však z těch, jenž zůstanou, je hodnotou funkce $*\Phi$ na daném argumentu? Znovu se zdá, že čelíme známému nadbytku entit. Známý nadbytek však nabízí známé řešení. Je přirozené říci, že hodnota funkce $*\Phi$ na primitivním smyslu, který vybírá smysl výrazu 'dr. Lauben', je primitivní smysl, který determinuje myšlenku, že dr. Lauben je raněný. $*\Phi$ je takříkajíc stínem primitivního smyslu Φ . Kde Φ spojuje argument s hodnotou, $*\Phi$ spojuje odpovídající primitivní smysl.

Abychom to zobecnili, uvažujme libovolnou jednoargumentovou funkci φ . Primitivní smysl, který vybírá φ , je funkce $*\varphi$ taková, že kdykoli φ přiřazuje objektu x objekt y , přiřazuje $*\varphi$ primitivnímu smyslu, který determinuje x , primitivní smysl, který determinuje y .²⁰

Hvězdička sama označuje funkci, která přiřazuje jednoargumentovým funkcím jednoargumentové funkce. Analogické funkce existují pro dvou-, tříargumentové funkce atd. Už jsme mluvili o funkcích, které přiřazují každému objektu primitivní smysl, který ho vybírá. Jde o tolik odlišných funkcí, neboť patří do odlišných oddělení Fregovy typologické klasifikace funkcí.²¹ Protože zde však nehrozí příliš velké nebezpečí nedorozumění, budu je všechny označovat hvězdičkou. Podle této úmluvy tam, kde x je entita libovolného typu, je $*x$ primitivní smysl, který tuto entitu vybírá.

Rozšíření pojmového písma

Frege byl hlavním iniciátorem logistické metody. Měl za to, že přirozený jazyk je logicky nedokonalý a že nejlepší způsob, jak studovat jeho logiku systematicky je přeložit jej do umělé, logicky dokonalé ideografie. Logické výsledky těchto průhledných ideografických formulí lze pak uplatnit na přirozený jazyk tak, že je zpětně přeložíme.

To byla v každém případě nesmírně úspěšná metoda, kterou Frege použil při studiu logiky matematického diskursu. Je proto podivné, že svoji metodu Frege nikdy neaplikoval mimo matematický diskurs, zejména na modální logiku nepřímých kontextů. Zde se logistické metodě zdaleka vyhnul a zabýval se samotnými neuspořádanými jazykovými výrazy. Jeho teorie nepřímých

²⁰ Abychom pro tuto definici specifikovali jednečnou funkci, je třeba se nejdříve vypořádat s menším technickým problémem. Jak už bylo řečeno, ponechává tato definice otevřeně, jaká hodnota $*\varphi$ patří argumentu, který není primitivním smyslem vybírajícím argument φ . Volba této hodnoty je irelevantní a může být tudíž arbitrární. Tím bude dána množina primitivních objektů-smyslů.

²¹ Viz kapitola 23 . I. svazek Fregových *Grundgesetze der Arithmetik*, Jena 1893.

kontextů postrádá ve svém výsledku šířku a přesnou charakteristiku Begriffsschriftu a Grundgesetze. Cílem této části je úvaha o tom, jak by mohla vypadat fregovská ideografie pro modální diskurs.

Podle Frega je důsledkem nepřímých kontextů změna jak smyslu, tak reference každého jména, které nepřímý kontext obsahuje. Každé jméno je tak v přirozeném jazyce systematicky dvojnásobné: to, jakou věc označuje, závisí na místě, které ve větě zastává. Na druhé straně je v logicky dokonalém jazyce dvojnásobnost netolerovatelná.

Není přípustné [říká Frege] označovat rozdílné věci stejným znakem, neboť to, co musíme jako první po našich znacích požadovat je, aby byly nedvojnásobné.²²

Z toho vyplývá, že ideografický překlad nepřímého kontextu nemůže být sám nepřímý. Jméno přirozeného jazyka, jako je 'dr. Lauben', musí mít alespoň dvě odlišná ideografická jména, která mu odpovídají: jedno, které je jeho překladem v běžných kontextech, a druhé, které je jeho překladem v kontextech nepřímých.

Byly předloženy dva důležité návrhy, které ukazují, jak k takovému požadavku dospět. Jeden je dílem Alonzo Churcha a druhý Richarda Montagua.

Church navrhuje použít prostě dva odlišné primitivní symboly: 'L₁', které odpovídá přímým výskytům výrazu 'dr. Lauben' a 'L₁₁', které odpovídá nepřímým výskytům tohoto jména v přirozeném jazyce. V Churchově ideografii je příbuznost těchto dvou symbolů čistě typografická: 'L₁₁' by nemělo být chápáno tak, že je lze rozložit na 'L₁' a numerický index. Z logického hlediska by se nemělo nic ztratit, kdyby se použilo třeba 'M₁₁' namísto 'L₁₁'. Church vybírá 'L₁₁' pouze proto, aby nám připomenul, že v této interpretaci má na mysli to, že 'L₁₁' má denotovat smysl výrazu 'L₁'.²³

Churchův formální jazyk se takto vystavuje Russellově námitce, že spojení mezi jménem a odpovídajícím jménem jeho smyslu zůstává, jak říká Russell, 'zcela tajemné'. Abychom Russellovu námitku ozřejmili, uvažujme větu

Lauben věří, že Lauben věří, že Lauben je raněný.

Churchův ideografický překlad věty (6) je tento:

²² *Logik in der Arithmetik*, s. 245.

²³ *Ibid.*, s. 17

$$V_{o_1 o_1} (L_1, V_{o_1 l_1 o_2} (L_{l_1}, R_{o_2 l_1} (L_{l_2})))$$

Protože však jsou 'L₁', 'L_{l₁}' a 'L_{l₂}' pouze tři rozdílné primitivní symboly, selhává Churchova formule při zachycení logických spojení, která tu jasně existují mezi oněmi třemi výskyty jména 'Lauben' ve větě (6). Podobně to platí o 'V_{o₁ o₁}' a 'V_{o₁ l₁ o₂}'. Vše, čeho formalizace dosáhne, je přiřpsání logické formy V(L, C(M, R(N))) této větě. I když je tato analýza korektní, není úplná. Je příliš hrubá na to, aby například přispěla k vysvětlení, proč lze větu 'Lauben je raněný' platně odvodit z (6) a věty 'v cokoli Lauben věří, je pravdivé'.²⁴

Má-li být zachráněno nepochybné propojení mezi prvním a druhým výskytem jména 'Lauben' ve větě (6), pak musí být první z jejich ideografických protějšků složeninou, která obsahuje tu druhou.

Návrh splňující tento požadavek učinil Montague.²⁵ V jeho intenzionální logice zastupuje notace 'L' smysl 'L', stejně jako zastupuje Churchovo 'L_{l₁}' smysl 'L_{l₁}'. Montagueho symbol 'L' je však vlastní složenina, rozložitelná na symboly '^' a 'L'. S tímto přístupem se můžeme pokusit o vylepšení Churchova překladu takto:

$$V(L, (^{V}(L, (^{R} \wedge L))))$$

Montagueho klobouček '^' je však naprosto nepřijatelný jako nástroj rekonstrukce Fregeovy teorie. Potíž je v tom, že reference složeniny 'L' není funkcí reference složky 'L': Lze totiž změnit referenci této složeniny tím, že 'L' nahradíme nějakým jiným jménem stejného individua (tj. Laubena). Notace tak porušuje princip funkcionality, který je jedním z axiomů Fregeovy teorie jazyka.²⁷

Avšak jiný, dosud nezkoumaný způsob, jak výše zmíněnému požadavku vyhovět, se nabízí sám. Místo toho, abychom – jako Montague – začali tak,

²⁴ Podobný problém, který se týká Fregeho teorie, zmiňují S. Blackburn, A. Code, in *The Power of Russell's Criticism of Frege*. *Analysis* 38 (1978), ss. 65–77.

²⁵ Richard Montague, *The Proper Treatment of Quantification in Ordinary English*, in Richmond H. Thomason (Ed.), *Formal Philosophy*, New Haven 1974, ss. 247–70.

²⁶ Mělo by se poznamenat, že Montague, který svoji teorii navrhl ještě než rekonstruoval teorii Fregeovu, by symbolizoval (6) poněkud odlišně: V(L, (^{V}(L, (^{R}(L))))))

²⁷ Tento problém již dříve zpracoval autor tohoto článku ve stati *Two Kinds of Intensional Logic*, *Epistemologia* I (1978), ss. 143–64 (Pozn. překl. český překlad této stati in: Tichý, Pavel. *O čem mluvíme*. Filosofie, Praha 1996)

že vezmeme primitivní jméno Laubena a pokusíme se z něj zkonstruovat složené jméno smyslu, který je vyjádřený jménem 'Lauben', můžeme přece začít tím, že vezmeme primitivní jméno tohoto smyslu a vytvoříme z něj nějaké složené jméno Laubena. Takováto složenina pak bude brát ohled na princip funkcionality, neboť objekt je zajisté funkcí smyslu, který ho vybírá.

Montague vlastně vytvořil užitečnou notaci pro tuto funkci výběru: obrácený klobouček '^'. Předpokládejme, že primitivní symbol 'L' nezastupuje, tak jako výše, v naší ideografii dr. Laubena, ale to, co Frege nazval smyslem jména 'Lauben', řekněme smysl, který prezentuje Laubena jako jediného doktora, který bydlí na Kaiserstrasse 21, N.N. Pak je '^L' složeným jménem Laubena v souladu s principem funkcionality: nahrazení 'L' jiným jménem se stejným smyslem nám podá jiné jméno Laubena. Kdybychom podobně chápali 'V' a 'R' jako jednoduchá jména toho, co Frege nazval smysly 'věří', respektive 'je zraněný', pak můžeme formalizovat větu 'Lauben je zraněný' jako 'R(L)' a větu 'Lauben věří, že Lauben je zraněný' jako '^V(L, R(L))'.

V kapitole 4. jsme již viděli, že nepřímý smysl jména lze nejlépe ztotožnit s tím primitivním smyslem, který vybírá obvyklý smysl tohoto jména, a že k tomuto referuje jméno v dvojitém nepřímém kontextu. Abychom takto získali formalizaci celé věty (6), musíme použít funkci zpětné cesty *. Věta (6) tak dostane tuto symbolizaci:

$$^{\wedge}V(^{\wedge}L, V(L, *R(*L))).$$

Tři výskyty jména 'Lauben' jsou takto v (6) representovány třemi rozdílnými výrazy '^L', 'L' a '*L', tj. jméno Laubena, jméno fregovského smyslu jména 'Lauben' a jméno smyslu, který vybírá (obvyklý) smysl jména 'Lauben'. Přesto jsou logická spojení mezi třemi výskyty tohoto slova zachráněna, neboť celá formule je výsledkem zaplnění mezery v matici

$$^{\wedge}V(^{\wedge}\xi, V(\xi, *R(*\xi)))$$

symbolem 'L'.

Ve větě (6) jsou poslední dva výskyty slova 'Lauben' de dicto. Rozmanitě variace de re věty (6) však lze také ideograficky representovat, a to takto: větu 'Lauben věří, že on sám věří, že Lauben je zraněný' je možno přeložit jako

$$^{\wedge}V(^{\wedge}L, V(*^{\wedge}L, *R(*L))),$$

a větu 'Lauben věří, že Lauben věří, že on sám je zraněný' lze přeložit jako

$$^{\wedge}V(^{\wedge}L, V(L, *R(*^{\wedge}L))).$$

Předpokládejme, že 'X' vyjadřuje primitivní smysl, který vybírá Laubena. Pak je Lauben, podle Fregeho, jedinou osobou, která je schopna rozumět výrazu 'X'. Může analyzovat myšlenky, které by vyjádřil těmito větami přirozeného jazyka: '[já] Jsem zraněný', 'Věřím, že [já] jsem zraněný' a '[já] Věřím, že [já] věřím, že [já] jsem zraněný', pomocí ideografických formulí v pořadí 'R(X)', 'V(X, R(*X))' a 'V(X, V(*X, R(**X)))'. Jestliže si je Lauben vědom toho, že on je Lauben, pak myslí myšlenku vyjádřenou rovností 'X = L'. A tak dále.

Smysl a reference

Podle právě předložené analýzy někdo, kdo používá jméno 'Lauben' v přímém kontextu nejen vyjadřuje smysl, ale také referuje na dotyčného. Reference jména 'Lauben' se prezentuje jako výsledek aplikace určité funkce (funkce výběru λ) na určitý argument (fregovský smysl výrazu, zde například jediný doktor, který bydlí na Kaiserstrasse 21, N.N.); proto jak funkce, tak argument mají referenci tak, jak ji odkrývá ideografický překlad 'L'.

Zdá se, že taková analýza neporušuje ani literu, ani ducha Fregovy teorie. Frege byl určitě nucen uznávat smysly, které prezentují objekty prostřednictvím jiných smyslů: takovým je například smysl výrazu 'objekt vybraný Fregovým oblíbeným smyslem'. Ve fregovských spisech není nic, co by vylučovalo možnost, že jestliže se jména – jako je 'Lauben' – vyskytují v přímých kontextech, pak vyjadřují takovéto smysly.

Je-li takováto analýza přijatelná, pak to vrhá nové světlo na Fregovu tezi o smyslu a referenci. Ukazuje se, že tato teze je vskutku potřebná, nebo že skutečně funguje pouze tehdy, jestliže s výrazy přirozeného jazyka zacházíme přímo na povrchové úrovni, spíše než překladem do srozumitelné ideografie. Na povrchové úrovni je výraz 'Lauben' jednoduchým jménem Laubena. Přesto Frege trvá na tom, že je spojen se specifickým způsobem výběru tohoto muže, tj. se specifickým smyslem. Protože však na povrchové úrovni nemá toto jméno žádné konstitutivní složky, není ani žádné místo pro smysl v říši reference. Aby tomu bylo možno vyhovět, musí se předpokládat nějaký zvláštní rozměr významu.

Naše analýza však ukázala, že přímé výskyty výrazu 'Lauben' ve skutečnosti nerepresentují neanalyzovatelnou jednotku významu. Representují hloubkovou strukturu složeniny 'L', která sestává z funktoru a jména smyslu. Takto lze zvláštní způsob, jakým – podle Frege – 'Lauben' referuje k Laubenovi vysvětlit v referenčně-teoretických termínech.

Složka 'L' ideografického termínu 'L' má samozřejmě svůj vlastní smysl, stejně jako ho má i druhá složka – λ . Oba tyto smysly jsou však pri-

mitivní. Totéž platí i pro ostatní primitivní symboly této ideografie – ‘V’, ‘R’, ‘*’, atd. Tento soulad mezi primitivností symbolů a primitivností jejich smyslů lze ve skutečnosti nejlépe nahlédnout jako část toho, co činí ideografický jazyk průhledným.

Je-li tedy smysl nějakého výrazu primitivní, jde o funkci (funkci zpáteční cesty *) této reference: znát referenci znamená znát také smysl. V jasném jazyku jsou takové smysly primitivních symbolů nečinnými přívěsky, které nijak sémanticky nepracují. Abychom porozuměli formulí takového jazyka, potřebujeme znát pouze referenty primitivních symbolů, které se v té formulí vyskytují; vše ostatní se odhalí tím, jak jsou tyto symboly poskládány.

Takto jsou samozřejmě věci uspořádány ve srozumitelné notaci Fregeových *Begriffsschrift* a *Grundgesetze*. Frege psal tu první knihu samozřejmě ještě předtím, než přijal tezi, že jména mají smysl i referenci. Ve druhé knize je pojem smyslu zmíněn pouze dvakrát, na stranách 7 a 51, a to je vše. Všechny primitivní symboly jsou vyloženy stylem *Begriffsschriftu*, to znamená výlučně pomocí toho, co zastupují a bez jakékoli zvláštní specifikace smyslu. Frege nikdy nerozšířil své matematické pojmové písmo do prostředí, které by podalo obecnou analýzu vět přirozeného jazyka. Uznávám však, že kdyby se to byl pokusil udělat, pak by výsledná notace sdílela tento rys jeho pojmového písma, který navrhl v *Begriffsschrift* a *Grundgesetze*. Tak by se ukázalo, že na úrovni hloubkové struktury je reference vším, oč ve skutečnosti jde.